

КУЛЬТУРА МИСЛЕННЯ І КУЛЬТУРА ТВОРЧОСТІ

8. Зубатов С.Л. *Основи викладання українського народно-сценічного танцю*. – К.: МК України, ІПКІК, 1995. – 130 с.

9. Пасютинская В.М. *Вошебный мир танца. Книга для учащихся*. – М.: Просвещение, 1985. – 223 с.

10. *Стан народної хореографії в Україні та перспективи її розвитку / Матеріали науково-практичної конференції* – К., 2002. – 96 с.

11. Станішевський Ю.О. *Балетний театр Радянської України, 1925, 1985: Шляхи і проблеми розвитку*. – К.: Муз. Україна, 1986. – 240 с.

12. Чурпіта Т.М. *Соціально-педагогічні проблеми розвитку творчої уяви молодших школярів засобами хореографічного мистецтва (на матеріалі використання казок): Дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Київський держ. ун-т культури і мистецтв*. – К., 1998. – 173 л. + дод. – *Бібліогр.*: л. 156–173.

13. Шевчук А.С. *Українські музично-хореографічні традиції, як засіб музично-рухового розвитку старших дошкільників*. – *Фастів: "Поліфаст"*, 2005. – 330 с.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012

УДК 130.2

Валентина Дротенко, кандидат філософських наук, доцент,

завідувач кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

КУЛЬТУРА МИСЛЕННЯ І КУЛЬТУРА ТВОРЧОСТІ

У статті йдеться про становлення нового, "рефлексивного суспільства", здатного до усвідомлення своїх можливостей і меж їхньої реалізації в просторі власної волі, до усвідомлення всіх ризиків своєї діяльності; не лише про нове мислення, але і нові відчуття, нову інтуїцію й адекватні способи бачити самих себе, природу і все, що нас оточує.

Ключові слова: культура, нове мислення, нові відчуття, нова інтуїція, самосвідомість.

Літ. 3.

Постановка проблеми. Розгортання сучасного процесу *перехідності* створює нову універсальну соціальну структуру, у якій всі аспекти людської життєдіяльності пронизані й сформовані глобально циркулюючою інформацією і виявляються у сфері глобальних взаємодій, глобальних ринків і глобально діючих технологій.

Інформаційно-комунікативний спосіб розвитку має нелінійний, інноваційно-циклічний характер, що з необхідністю змінює зміст життєдіяльності людини: з активного суб'єкта епохи модерну вона перетворюється на креативного комунікативного конструктора нових активних нелінійних середовищ, складних реальностей (речових, інформаційних, чуттєво-емоційних, знаково-символічних, інтелектуальних, духовних), які перетинаються, переплітаються й взаємно відтворюються. Головним чинником діяльності у формуванні інформаційного суспільства стає *комунікація* як процес виробництва й обміну смислами в просторі культури.

Відповідно й сучасна освіта передбачає **полікультурне** виховання, яке перетворює індивіда із пасивного об'єкта зовнішніх впливів на самодіяльного культурно-історичного суб'єкта. **Полікультурна** освіта потребує філософської інтерпретації специфічної ролі художньої культури, визначення зв'язку розвинутого почуття краси із

критерієм вільної реалізації мети суб'єкта. Особливого значення набуває філософське осмислення *процесу творення суб'єктності* й *теоретичного мислення* як основи творення *суб'єктивності*. Тому серед проблем сучасної гуманістичної філософії і культурології – актуалізація методологічного значення діалектики як логіки і теорії розвитку у сучасному філософсько-культурологічному дискурсі, що дозволить обґрунтувати зростання переважного значення *суб'єктності* в інформаційному суспільстві і проаналізувати методологічний *потенціал самосвідомості*.

Аналіз останніх досліджень. В українській філософії 60 – 70-х рр. ХХ ст. було здійснено так званий "антропологічний поворот" завдяки дослідженням проблем мислення як процесу духовної діяльності людини, спрямованого на отримання нових результатів, та проблем логіки наукового пізнання з огляду на те, що саме **для людини сенс буття досягається завдяки пізнанню, а пізнання виявляється формою життя**. З того часу в українській філософії домінує гуманістична проблематика: проблеми діалектики, логіки і теорії пізнання; діалектики і культури; людської діяльності, пізнання і мистецтва; практики, пізнання і світогляду; природи, технології і культури.

Узагальнюючи завдання діалектики як методу

мислення від абстрактного до конкретного, як мислення за логікою предмету (*процесу сходження від індивідуального до всезагального*), слід окреслити такі:

1. Виявлення такої реальності, котра відповідає визначенню, що містить у собі суперечливість (протиріччя);

2. Визначення такої сфери, суспільна потреба котрої тотожна відтворенню протиріччя;

3. Визначення такої всезагальної форми, розвиток котрої хоч і не розв'язує суперечливості, втім є формою для його розвитку.

Сучасні вітчизняні дослідження доводять, що самосвідомість є діалектичною суперечністю особистості з собою, коли ступені її (самосвідомості) становлення – від віково-психологічної до соціальної і теоретичної – досягають в останній здатності саморефлексії своєї сутності як процесуї практичного освоєння.

Зазначимо, що практичне творення світу передбачає цілісну *суб'єктивність* особистості, її потребу і здатність *свідомо* розв'язувати суперечності, володіти способом перетворення категорійної сутності світу на власну універсальність. Отже, сучасна філософія і культурологія потребують теоретичного виведення *категорійних визначень самосвідомості*. Таким чином, для теоретичного мислення актуалізується проблема *ідеального як ідеалу* людини, як проблема *сходження від індивідуального до всезагального* у процесі формування *суб'єктивності самосвідомості*.

В класичній філософії (традиція Спінози – Лейбніца – Фіхте – Гегеля) специфічна природа ідеального усвідомлюється в контексті субстанційної єдності матеріального та ідеального, де ідеальне є запереченням матеріального, а особливістю його прояву є ідея, ідеал. Шляхом теоретичного аналізу колізій соціального організму, невідповідності “сутності” та “існування” людини розкрито ту реальну основу, яка породжує й поширює конкретні ідеї й ідеали. Проблема ідеалу виявила себе в плані розподілу діяльності між індивідами в процесі сумісного, суспільного виробництва матеріального і духовного життя. Філософія категорійно зафіксувала, що у межах існуючого історично сформованого розподілу діяльності (=власності) кожен індивід об'єктивно перетворюється на професійно обмежену “часткову” особу, а всі культурні утворення – від техніки, технологій і до творів мистецтва – постають у якості “опредмеченої праці”, “неорганічного тіла людини”. “Відчуження” – всезагальна категорія, яка відображає тип суспільного відношення матеріального та ідеального, визначає

загальнотеоретичні критерії суспільного перетворення дійсності, виявляє міру об'єктивної *реальності всезагального* як закономірного зв'язку матеріальних явищ у складі деякого цілого – у складі самоорганізованої тотальності.

В діалектичній філософії (гуманістична традиція) 60-х рр. XX ст. (зокрема в працях Е.В. Ільєнкова [1]) шляхом розкриття сутності категорії всезагального визначено загальнотеоретичні критерії ідеалу:

а) всезагальне в явищах зовнішньо може виражатись у вигляді *протилежностей*, що роблять особливі явища доповненням одне одному, компонентами цілого – “органічної тотальності”, а не аморфної множини одиниць;

б) всезагальне виявляє себе саме в *особливому*, в індивідуальних характеристиках компонентів цілого й існує саме по собі як особливе поряд з іншими, похідними від нього – особливими індивідами;

в) всезагальне є таким *відношенням*, котре слід відрізнити від його особливої форми, від *одиночного* (всезагальні визначення, що відображають сутність особливої, не слід ототожнювати з абстрактно-загальними ознаками, які властиві одиночному);

г) конкретно-всезагальне протистоїть чуттєво даній різноманітності особливих індивідів у якості їх власної *субстанції*, у якості конкретної форми їх *взаємодії* (як таке, воно втілює у собі, у власній конкретній визначеності все багатство особливої і одиночного, і не тільки як можливість, але як необхідність розгортання внутрішньої суперечності);

д) *реальність* всезагального – *закон*, але закон у його реальності не здійснюється як деяке абстрактне правило, а тільки як *тенденція*, що виявляє себе у поведінці складного ансамблю одиничних явищ, через заперечення всезагального у кожному окремому його прояві.

Отже, особливістю *діалектики ідеалу* є розуміння *конкретно-всезагального* як основи *особливого*. Йдеться про *субстанційно загальне*, де всезагальне і особливе співпадають.

Мета статті: розкрити, що розв'язання внутрішнього протиріччя ідеалу безпосередньо пов'язане із способом розв'язання проблеми ідеального, коли ідеальне розуміється як таке особливе, що є *принципом, законом* його породження в діяльності, що відповідає його внутрішній сутності. Тому ідеальний предмет – це досконалий предмет. Це означає тільки те, що даний предмет відповідає універсальному принципу; це такий одиничний і особливий предмет, у якому представлена його всезагальна нескінченна сутність. Коли ж людина уявляє предмети *без поняття*, вона не розуміє, не

відчуває досконалість, не має ідеального ні в мисленні, ні в душі, не відчуває краси оточуючого світу.

Виклад основного матеріалу. Ідеальне, як форма суб'єктної діяльності, засвоюється лише внаслідок активної діяльності з предметом і продуктом цієї діяльності, тобто через форму її продукту. Ідеальний образ предметної дійсності існує тільки як форма (образ і спосіб) діяльності, відповідної до форми її предмета. Ідеальне постає для індивіда як особливий предмет, який він може цілеспрямовано змінювати згідно з потребами діяльності, коректувати його відповідно до конкретних умов, нових суспільних потреб чи особливостей матеріалу.

На думку Ф.Т. Михайлова [3], поняття ідеальності людських чуттів, мислення, волі тощо слід ототожнювати не з переживаннями, а з *апріорними* (для кожного ще несформованого суб'єктивного самовідчуття) і *аподиктичними* (для всіх загальними і необхідними) формами предметного світу культури. *Апріорність і аподиктичність форм* не задана наперед, а породжується і відтворюється активністю кожного *акту креативного руху душі* у її власному предметному полі. Виникненню й розвитку духовної сутності власної психіки кожен індивід зобов'язаний тільки власному суб'єктивному прагненню до повного споріднення з суб'єктивністю інших людей, і насамперед, – з емоційними переживаннями кожним власної здатності судження про сумісно творене майбутнє. Креативність самосвідомості (творча сутність фантазії, продуктивна уява) *самовизначається* апріорністю й аподиктичністю творчої активності сил душі. Суб'єктивне устремління, виявлене, опредмечене, втілене для інших *аподиктичними формами звернень* до них і пережите як *власне*, у цих формах зберігається й передається від покоління до покоління як здатність ініціювати життєдіяльність (і *доцільну*, і *довільну* водночас), як деяке надіндивідуальне (інтерсуб'єктивне) поле загальної духовної культури.

Отже, особистісне, втілене у всезагальних формах, що звернені до світу, – є сферою надіндивідуальної реально-ідеальної культури. Тотожність інтер- та інтрасуб'єктивності (Л.С. Виготський, Е.В. Ільєнков) розкривається через усвідомлення буття усього сущого як здатність мислити, дивуватися, сприймати буття, визначати сенс життя, мотиви. Суб'єктивні сили пізнання й усвідомлення буття мають початок у ньому самому, у його всезагальності. Творчість у строгих формах гармонії передає цілісність переживань епохальних суперечностей у поняттях і образах. Цілісність осмисленого,

морально-вольового, сенсорно-афективного, емоційно-естетичного переживання епохальних протиріч – це процес їх інтимно-особистісного відтворення і тим самим *проживання* (утілення) в них. Суть такого суб'єкт-об'єктного відношення розкриває діалектика цілі і засобу. У ньому ще нічим не визначена *суб'єктивність* є водночас *діяльністю*. Діяльність потребує засобів власного здійснення, без яких суб'єктивність не може реалізуватись як *активність*. Отже, засіб визначається не об'єктивним буттям, а *суб'єктивною активністю*, її цілеспрямованістю.

Така цілеспрямована суб'єктивна активність як *особлива* форма діяльності є вже *об'єктивність* – сприйнята і осмислена буттєва реальність мислення в реальності засобів діяльності й розуміння. Це здатність суб'єкта життєдіяльності (індивіда, суспільства) “бачити в природі те, чого в ній немає, але проти чого вона не заперечує” [3, 48]. Це креативна здатність перетворювати в уяві об'єктивні умови власного буття й самого себе у цьому процесі. Отже, в основі креативності лежить продуктивна творча уява – фантазія.

Засіб цілеспрямованої, доцільної діяльності – це не деякий зовнішній, зовні взятий посередник суб'єкт-об'єктного відношення, а *суб'єктивний образ* нових засобів і способів досягнення мети. Образ, який формується в уяві, виноситься зовні зусиллям діяльної активності мислення – об'єктивується. Отже, процес творення образу цілі – це перша об'єктивація суб'єктивності, суб'єктивне звернення до суб'єктивності інших людей, форма спілкування, яка в кожній культурній епосі набуває особливих, всезагальних/необхідних, ідеальних форм усвідомлення буття – об'єктивних форм мислення і діяльності. Мислення не тільки “витримує” напругу внутрішнього протиріччя, але знаходить в ньому стимул для свого розвитку – руху за конкретною логікою конкретного об'єкта.

Сила продуктивної уяви дозволяє виділити з маси фактів один-єдиний, а в цьому факті – *загальність*, тобто розглянути *індивідуальність факту* у світлі загального, піднести одиничне до загального і, навпаки, творчо індивідуалізувати загальне знання.

Із здатністю бачити індивідуальність, так звану загальну індивідуальність предмета, факту, людини, події пов'язане *уміння розуміти красу* (по самій природі естетичного сприйняття); у самому акті споглядання відразу схоплювати факт у його загальному значенні, тобто бачити ціле раніше його частин. Розвинене естетичне почуття з його принципом краси дозволяє вірно схоплювати образ “цілого” до того, як це конкретне живе ціле буде відтворене в мисленні

у формі строго логічно розвиненої системи абстракцій. Це “загальне” існує не в готовому вигляді, а тільки як “натяк”, “тенденція”, розвинути які в цілісний, інтегральний образ може тільки розвинена сила уяви. Тому сила уяви стає продуктивною, “бачить” річ очима “усіх інших людей” у тому числі і людей згаслих поколінь “відразу”, інтегрально, безпосередньо [1]. Форми, котрі організують роботу уяви, є продуктом такої ж тривалої “дистиляції”, як і логічні форми, категорії логіки. Уміння сприймати світ у формах розвиненої чуттєвості повинні *розвиватися* (і теоретично розглядатися) у *відношення* до мислення в поняттях, до логіки, до філософії. Вірно і зворотне.

Мистецтво розвиває силу творчої уяви, спеціально культивує здатність уяви (чи фантазії), яка в нижчих формах свого розвитку виникає до і незалежно від мистецтва.

Діяльність розвиненої уяви народжує новий продукт, новий образ. У художній уяві він набуває форми “ідеалу”, тобто “краси”. Тому краса, або ідеал, виступає як найбільш загальна форма організації роботи уяви, як умова вільного вираження, як її суб’єктивний критерій і як форма її продукту. Краса нерозривно пов’язана зі свободою уяви.

Розвинене почуття краси виступає як критерій вільної реалізації мети, що виражає дійсну необхідність, а естетичне виховання людини сприяє перетворенню індивідуума з пасивного об’єкту зовнішніх дій в самодіяльного суб’єкта історичної дії, в творчу індивідуальність.

Культура уяви співпадає зі свободою уяви. У цьому суть діалектичного протиріччя *культури творчої уяви*. Свобода уяви (фантазії) є тільки там, де є цілеспрямована дія, яка співпадає із загальною необхідністю. Уява (фантазія), тобто діяльність, що формує образи і потім змінює, розвиває ці образи, має бути вільною від штампів.

Уміння формувати матерію “вільно”, тобто згідно з її власною необхідністю і мірою – “за законами краси”, – народжує і *суб’єктивне почуття краси*. Це почуття супроводжує акти дійсно вільного формування природи (як у реальній практиці, так і в уяві, у фантазії), а потім, розвиваючись, виявляється і суб’єктивним критерієм “вільної” діяльності. У ньому завжди присутня більш менш очевидна *індивідуальна варіація* тих форм діяльності, які вже формалізовані, виражені в строго однозначних формулах і приписах. Водночас ця індивідуальна варіація загальних принципів не довільна.

Індивідуальні зрушення в загальних, вже засвоєних і описаних формах роботи уяви у людини диктуються не просто “випадковістю”, а

загальною, сукупною, інтегральною картиною дійсності, тими загальними ідеями, які “носяться в повітрі” і чекають тільки людини, здатної їх уловити і висловити. Естетично схоплена, художньо усвідомлена необхідність, не виражена ще в строгому формалізмі поняття, і є свобода художньої уяви, художньої фантазії. Вона народжує загальнозначущий естетичний продукт у формі індивідуального зрушення в системі образів, створених попередньою діяльністю уяви. Тим самим у вигляді “індивідуального” зрушення в колишніх нормах роботи уяви народжується нова, загальна норма роботи уяви.

Таке з’єднання індивідуальності уяви із загальною нормою, при якій нова, загальна норма народжується як індивідуальне відхилення, а індивідуальна уява прямо і безпосередньо народжує загальний продукт, що відразу знаходить відгук у кожного, є діалектика процесу і свободи уяви, і супроводжуючого його почуття краси.

Здатність продуктивної уяви часто називають “інтуїцією”, яка дозволяє відразу, без випробування, відкинути масу шляхів рішення і віддати перевагу обмеженому пошуку. Вона обмежує сферу “проб і помилок”, – і чим інтуїція розвиненіша, тим більш визначеним стає пошук.

Людська діяльність в природі є діяльністю продуктивна, крім того, ще і цілеспрямована, доцільна і тому вільна. Усі ці характеристики (доцільність і краса, творчий характер дій) розвиваються абсолютно незалежно від наявності спеціально художньої діяльності. “Краса” продукту уяви пов’язана з відчуттям “доцільності”, і притому за відсутності поняття про “мету”. До того ж відчуття “краси” відноситься не лише до продуктів діяльності людини, але і до таких предметів, які ніяких “цілей” в собі містити не можуть, – до продуктів природи.

Уява, розвинена на продуктах людської діяльності, організована формами цих продуктів, містить в собі *відчуття “доцільності”, робить його суб’єктивним критерієм правильності своїх дій* навіть у тому випадку, якщо вона спрямована і на природу, котра ще не має в собі жодних “цілей”.

Інтуїція (дія культурно розвиненої уяви) схоплює будь-який предмет під “формою доцільності”. Бо в процесі “олюднення” природних явищ людина якраз і виділяє їх загальні форми і закони з того переплетення, в якому вони існують і діють в “неолюдненій” природі. У неолюдненій природі усі форми і закони речей переплітають свою дію і тому взаємно “спотворюють” форму і образ один одного. Тому в природі самій по собі і не можна побачити безпосередньо “чистої форми” речі,

тобто її власної, специфічно для неї властивої структури, організації і форми руху.

Під формою краси схоплюється універсальна (загальна) природа конкретної, одиничної речі. Чи, навпаки, одинична річ схоплюється при цьому тільки з того боку, з якого вона безпосередньо виявляє свою власну природу і форму, універсальний закон того “роду”, до якого вона належить. Під формою краси схоплюється “природна” міра речі, яка в природному “виді” ніколи не виступає в чистому вираженні, а виявляється тільки в результаті діяльності людини, в “штучно створеній” природі.

Форма естетичного сприйняття (уяви), яка дозволяє виділяти ціле, утворюється шляхом тренування на предметах, створених цілеспрямованою діяльністю людини. Виникнувши, вона починає активно керувати процесом сприйняття речей, які не створені людиною цілеспрямовано, а виникли самі по собі без допомоги свідомості і волі людини. І тут вона виступає як суб’єктивно-естетичний критерій, що дозволяє відразу ж виділяти спочатку ціле, а потім, виходячи з нього, – ті частини, які належать саме цьому цілому, не звертаючи уваги на ті деталі і подробиці, які в ньому наявні внаслідок його зовнішньої взаємодії з іншими “цілими”.

Розвинена сила уяви фіксує наявність об’єктивно конфліктної ситуації “за власним самопочуттям”. Наявність такого факту і відношення між фактами, які мають безпосередньо важливе значення для індивідуума, дозволяє “схопити” образ цілісної життєвої ситуації, до того як вона буде детально проаналізована жорсткою логікою мислення в поняттях. Це є типова форма детермінації людської психіки з боку об’єктивної дійсності.

Ті моменти, які процесом художнього розвитку не зберігаються, не відтворюються в його русі, не відносяться і до специфічно людських визначень чуттєвості, споглядання, уяви. Тому саме мистецтво в його найвищих проявах дає нам напрям при аналізі загальних, простих форм людського сприйняття і уяви.

Аналізуючи природу мистецтва і активність його естетичного впливу на людину, А. С. Канарський [2] підкреслював, що справжня дієвість, активність мистецтва полягає не стільки в тім, щоб викликати у людини безумовність “емоцій до співпереживання”, скільки в тім, щоб спонукати її до дій “за рампою”, викликати далеко не умовну необхідність реальної творчості тих форм життєдіяльності, які покладені у такій необхідності. Справа в тім, щоб ідеальне (не байдуже), котре містить в собі мистецтво, індивід перетворював на наявні форми людських стосунків і людської життєдіяльності в цілому. Отже, цікавою у цьому розумінні є та форма

мистецтва, яка виникає за особливих умов його функціонування, тих умов, коли мистецтво уповні може розгорнути свою естетичну природу і виявити якісно новий етап свого впливу на людину.

Висновки. Історично вплив мистецтва на людину завжди пов’язувався з її духовністю. Однак достеменно природа мистецтва виявляється як особлива творча здатність індивіда, котра робить його творчість по-художньому дієвою по відношенню до перетворювання дійсності.

Отже, коли говоримо про необхідність художньо-естетичного удосконалення індивіда, то йдеться про умови, при яких індивід історично здатний взяти на себе тягар (відповідальність) творчого розв’язання тих протиріч, які завжди намагалося розв’язати мистецтво (однак лише духовно, епізодично). Мається на увазі розв’язання протиріччя між прекрасним і потворним не просто на користь прекрасного ідеалу, чи ідеї, а на користь людини, котра реалізує цей ідеал, чи ідею “у такій формі, яка виступала б розгорнутим рухом *практики* життя як рух власних здатностей людини” [2, 37].

Краса є істина, істина у формі споглядання, в образах наших почуттів, у формах самого життя. Ідея художника зовсім не суб’єктивний задум його, а певне коло реальності, не те, що художник хоче сказати, а те, що об’єктивно висловлене в його творінні – протиріччя самої дійсності. В основі прекрасного лежить істина, а не суб’єктивна майстерність або свавілля художника. Це істина речі. Тому і прекрасне як в природі, так і в мистецтві – це безпосередня чуттєва свідомість реальності, **перехід з реального в ідеальне**. Уява, фантазія, інтуїція це діяльність, яка формує образи, а потім змінює ці образи, розвиваючи їх. Естетична уява містить в собі відчуття доцільності і робить його **суб’єктивним критерієм правильності власних дій**.

Слід зазначити, що ті основи філософії майбутнього, котрі окреслені в працях філософів-шестидесятників, нині мають бути переосмислені з погляду майбутнього філософії і мистецтва, культури мислення і культури творчості.

1. Ильенков Э.В. *Искусство и коммунистический идеал: Избр. статьи по философии и эстетике*. – М.: Искусство, 1984. – 349 с.

2. Канарский А.С. *Искусство как форма творческой деятельности личности // Искусство и творческая активность масс*. – К., 1985. – 200 с. – С. 28–47.

3. Михайлов Ф.Т. *Фантазия – главная сила души... // Э.В. Ильенков: личность и творчество / Редактор-составитель И.П. Фарман*. – М.: “Языки русской культуры”, 1999. – 272 с. – С. 28–73.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012